

Μάθημα 1ο

Πάρθεν η Ρωμανία.

Το ποντιακό δημοτικό τραγούδι «πάρθεν η Ρωμανία» είναι ένας θρήνος για την πτώση της βασιλεύουσας, αλλά υπάρχει η ελπίδα μέσα σε αυτόν της εθνικής αποκατάστασης, πίστης της επιβίωσης του Γένους, θεματολογικά συναφές με το «**πάλι με χρόνια με καιρούς πάλι δικά σας θα 'ναι**». Αυτό το ποίημα κέντρισε την προσοχή του Κ. Π. Καβάφη και άνοιξε διακειμενική συνομιλία μαζί του. Ο Καβάφης τόλμησε κάτι μοναδικό, ανέμειξε ολόκληρες φράσεις από το ποντιακό δημοτικό τραγούδι με τα υπόλοιπα στοιχεία του ποιήματος, τα καθαρά καβαφικά. Το ποίημα άρτιο τεχνικά παρέμεινε ανέκδοτο και ανήκει στα λεγόμενα «κρυμμένα» του Κ. Π. Καβάφη.

Κ. Π. Καβάφης.

«Όμως απ' τ' άλλα πιο πολύ με άγγιξε το άσμα
το Τραπεζούντιον με την παράξενή του γλώσσα
και με την λύπη των Γραικών των μακρυνών εκείνων
που ίσως όλο πίστευαν που θα σωθούμε ακόμη».
Έναν πουλίν, καλόν πουλίν, εβγαίν' από την Πόλην,
ουδέ 'ς σ' αμπέλα 'κόνεψεν ουδέ 'ς σα περιβόλα.
Επήγεν και εκόνεψεν 'ς σ'Αγιά-Σοφιάς την πόρταν.
Έσειξεν τ'έναν το φτερόν 'ς σο αίμαν βουτεμένον
και 'ς σ' άλλο το φτερόν αθε, χαρτίν έχει γραμμένον.
Ατό κανείς 'κ' ενέγνωσεν, ουδ' ο μητροπολίτης,
έναν παιδίν, καλόν παιδίν, έρχεται κι αναγνώθει.
Σείτ' αναγνώθει, σείτα κλαίει, σείτα κρούει την καρδίαν:
-Ναϊλί εμάς και βάι εμάς, 'πάρθεν η Ρωμανία!
Μοιρολογούν τα εγκλησιάς, κλαίγ'νε τα μοναστήρα,
κι Αγιάννες ο Χρυσόστομον κλαίει δερνοκοπάται.
-Μη κλαίς, μη κλαίς, Αγιάννε μου, και δερνοκοπισκάσαι.
-Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία 'πάρθεν.
-Η Ρωμανία κι αν επέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

΄ς σα = στα

΄κόνεψεν-κονεύω ή γονεύω = κάνω στάση, διανυκτερεύω, λ. τουρκ. konmak = καταλύω κάπου. Σχετικές φράσεις: Τα κοσσάρας εκόνεψαν απέσ΄΄ς την πόννα, το μελεσιδ΄ εκόνεψεν

σειτα = καθώς, χρονικός σύνδεσμος, ως+είτα = σειτα

άλλο ΄κι΄ λέγω και γελώ, ΄κι΄ άλλο ΄κι΄ μασχαρεύω

άλλο ποπάς ΄κι΄ ΄ίνουμαι, ς΄σο ιερόν ΄κ΄ εμπαινώ

σειτα θα ψάλλω, τραγωδώ, σαεύω κι απομένω

ναϊλί = αλλ΄ οίμοι. Σχετλιαστικό επιφώνημα λύτης, αϊλλοί, ναϊλλοί

΄πάρθεν = πάρθηκε, κυριεύτηκε, παθητικός αόριστος, ε αντί του η

Ρωμανία = η χώρα των χριστιανών, από το Λατινικό Romanus. Η λέξη Ρωμαίος επικράτησε έναντι της λέξης Έλληνας για να δηλώσει τον υπήκοο της Αυτοκρατορίας, μια και η λέξη Έλληνας στα χρόνια του Χριστιανισμού ταυτίστηκε με τους ειδωλολάτρες

άθε = προσωπική αντωνυμία γ΄ προσώπου, ομηρική λέξη

δερνοκοπισκάται = ολοφύρεται, χτυπιέται, δέρνω + κοπώ = χτυπώ (τραβώ τα μαλλιά μου για τη συμφορά, που με βρήκε)

ατό = προσωπική αντωνυμία γ΄ προσώπου ατός, ατέ, ατό = αυτός, ή, ό

εγκλησίας (τα) = εκκλησιές, στον πληθυντικό αλλάζει το γένος, η εγκλησία, τα εγκλησίας

έσειξεν = κούνησε, τίναξε, από το ομηρικό σείω = κινώ, τινάσσω

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

1. Προφορά του -η-.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της Ποντιακής Διαλέκτου είναι η διατήρηση του αρχαίου ιωνικού η, που προφέρεται ως ε, π.χ. νύφε, ζεμία, κλέφτες, κρενίν (κρήνη), χέρος, κεπίν, θεκάριν, άκλερος, σέπομαι, αργάτες, χωρέτες, ψάλτες, αδελφότε (αδελφότης), ανθρωπότε (ανθρωπότης), παλληκαρότε (παλληκαρότης) κ.ά.

Υπάρχουν και εξαιρέσεις, που οφείλονται στην επίδραση της Κοινής Νεοελληνικής και της εκκλησιαστικής γλώσσας. Παραδείγματα εξαιρέσεων: ποτήριν, ασκητής, μήνας. Στα κύρια ονόματα διατηρείται το -η-, όπως Ανθή, Αρετή, Ευγενή, Κατερή κ.ά.

Σε κάποιες λέξεις, όπως στις ακόλουθες, το ιωνικό -η- δε μετατρέπεται σε -ε-, αλλά σε α, π.χ. αδελφουσύννα, δαβολουσύννα, αγραμματουςύννα κ.ά.

2. Αποσιώπηση των άρθρων.

Άλλο γνώρισμα της Διαλέκτου είναι η αποσιώπηση των άρθρων ο, η, οι, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν, για να αποφευχθεί η χασμωδία. Έτσι λέμε:

ουρανόν αντί ο ουρανόν, άντρας αντί ο άντρας, άρκον, αλεπόν, ορφανόν, ημέ-
ρα.κ.ά.

Σε μερικά ιδιώματα (Αμισού, Σινώπης) της Ποντιακής Διαλέκτου έχουμε απο-
σιώπηση του άρθρου και όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από σύμφωνο, ίσως
κατ' επίδραση της τουρκικής η οποία στερείται άρθρων, π.χ. βασιλέας εποίκε
μεγάλα (πολλά) ετοιμασέας.

Στο ιδίωμα της Αμισού διατηρείται το άρθρο και όταν η επόμενη λέξη αρχίζει
από φωνήεν, π.χ. Ποίος είπεν ατο; Η αδελφή μ' είπεν ατο.

Το φαινόμενο όμως αυτό το συναντάμε και στη βυζαντινή ποίηση, ίσως για
τις ανάγκες του μέτρου.

ΕΞΑΙΡΕΣΕΙΣ

Διατηρείται πάντοτε το άρθρο στις παρακάτω λέξεις:

Ο ήλον, ο Έλλενας, η Ελλάδα, ο ιερέας, ο υπνέας, η ιδέα, η ιστορία, η υπνα-
ρία, η Αϊα Σοφία (Μαρίνα, Φωτεινή κ.ά), η ώρα, η εικόνα.

3. Τονισμός (Δες περισσότερα στις σ.σ 35-37).

Στη Διάλεκτο δεν ισχύει ο νόμος της τρισυλλαβίας. Τον κατήγγησε η κλητική,
η οποία αναβιβάζει τον τόνο ακόμα και στην τέταρτη και πέμπτη συλλαβή από
τη λήγουσα, π.χ. Βάσιλικη, Χάραλαμπε, Κώσταντινε, Φώτεινη. Όταν το κύριο
όνομα συνοδεύεται από προσδιορισμό, ο τόνος ανεβαίνει ακόμα πιο πάνω, π.χ.
Χάτζη Κωσταντίνε. Κανονικά εδώ ακούγεται και δεύτερος τόνος με μισό ήχο.

4. Τα γένη των ονομάτων (Δες περσότερα στη σ. 70).

Στη Διάλεκτο είναι τρία: αρσενικό, θηλυκό, ουδέτερο. Κάποια ουσιαστικά γέ-
νους αρσενικού ή θηλυκού στον ενικό αριθμό εμφανίζονται σε γένος ουδέτερο
στον πληθυντικό, π.χ. η ευχή-τα ευχία ή τα ευχάντας, η ψή-τα ψήα, ο μουχτε-
ρόν-τα μουχτερά, ο παιδάς-τα παιδιά και οι παιδάντ' κτλ. (βλέπε *Ιστορική Γραμ-
ματική της Ποντιακής Διαλέκτου* Α. Α. Παπαδοπούλου, σελ. 33-34, 45-46, 48, Αθή-
ναι 1955 και Δ. Οικονομίδη, *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*
εν Αθήναις 1958, σελ. 140-143).

5. Ο παθητικός αόριστος σχηματίζεται:

Ο δεύτερος σε -στα και -θα, π.χ. εθερίστα, εβόστα, εσπίχτα, εχάθα (βλ. *Ιστο-
ρική Γραμματική της Ποντιακής Διαλέκτου* Α. Α. Παπαδοπούλου, σελ. 72, Αθήναι
1955 και Δ. Οικονομίδη *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*, εν
Αθήναις 1958, σελ. 313).

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Σουμέλα: Καλημέρα, καλομάνα!

Καλομάνα: Καλόν να έχεις, πούλι μ', καλόφανος.

Σουμέλα: Ντό ευτάς, καλομάνα, είσαι καλά;

Καλομάνα: Ντό να ευτάω, ρίζα μ', τσίπ καλά είμαι. Υείαν όντες έχω και 'ς σο
ποδάρ' στέκω, άλλο ντό να θέλω;

Σουμέλα: γυναικείο όνομα σύνθετο από τη φράση: «εις του Μελά το όρος
→ Σουμελά, Σουμέλα, Συμέλα.

- Ντ' ευτάς;
- Καλά είμαι!
- τσίπ καλά είμαι
- ας' όλτς καλλίον είμαι
- ας' σο πέρτς καλλίον
- την υεία μ'έχω .

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

- ευτά(γ)ω = κάνω, από το αρχαίο ευθειάζω ή ευθειάω
- ντό = τι, όταν είναι ερωτηματικό τονίζεται, όταν είναι αναφορικό δεν τονίζεται, π.χ. ατά ντο έξερες, άφ'ς ατα (αναφορικό)
- καλόφανος = καλή, αίσια παρουσία, επίθετο (επίρρημα καλά + ρήμα φαίνομαι)
- τσίπ καλά = πολύ καλά, επιτατικό επιφώνημα με επίθετα. Προέρχεται από το διαλεκτικό τουρκικό τύπο *cip <d ip* = βαθιά, εντελώς, ο πάτος της θάλασσας. Από εδώ και το νεοελληνικό ντιπ, ντιπ χαζός.
- καλλίον = καλύτερα, το αρχαίο ελληνικό κάλλιον = καλύτερα (συγκριτικός βαθμός)

ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ

Ντ' ευτάω, μ'ευτάς, το λέω σε ποίσον!
΄Σ στον ουρανό πετά πουλίν, 'ς σην 'ην ευτάει εβόραν,
κορτσόπον, γαντουρεύ'νε σε και δίν'νε σε 'ς ση χώραν.

Λέξεις

- καντουρεύω ή γαντουρεύω = ξεγελώ, εξαπατώ, λ. τουρκ. kandirmak (πείθω, εξαπατώ)
- εβόρα, αβόρα, ιβόρα = αέρας, δροσερός άνεμος, αλλά και σκιερός τόπος, σκιά, εδώ με τη σημασία σκιά.

Το άρθρο

Ενικός αριθμός

	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Ονομαστική	ο	η	το
Γενική	του, τη, τση	τη, τση	του, τη, τση
Δοτική	'ς σο(ν)	'ς ση(ν)	'ς σο
Αιτιατική	τον	τη(ν)	το

Πληθυντικός αριθμός

	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτ.
Ον.	οι	οι	τα
Γεν.	των, τουν, τη	των, τουν, τη	των, τη
Δοτ.	ς ση	ς ση	ς ση
Αιτ.	τους, τσου, τσοι, τοι, τοιν, τοις	τους, τσου, τσοι, τοι, τοιν, τοις	τα

Προσωπικές αντωνυμίες

ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

	Α' πρόσωπο	Β' πρόσωπο
Ονομ.	εγώ, ογώ, γώ	εσύ
Γεν.	μου, μ(ου)	σου, σ(ου)
Αιτ.	μεν, με, εμέν(α), εμέναν(ε)	σε, σεν, εσέν(α), εσέναν(ε)

	Γ' πρόσωπο		
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Ον.	ατός	ατέ	ατό
Γεν.	ατού, ατ', έκεν, 'κεν, 'κε	ατές, ατης, ατ'ς	εθε, εθες, αθε
Αιτ.	ατόν, ατόναν, άτονα	ατέν, ατέναν, ατεναν, ατην, ατήν	αθες, άχτε, αχτες, αχτέρις, 'χτε, άχθες, αχθε

ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ

	Α' πρόσωπο	Β' πρόσωπο
Ον.	εμείς, εμείστων, εμείστιν, εμείστεν	εσείς, εσείν', εσειστων, εσειστεν, εσειστιν
Γεν.	εμουν(α), έμουν(ε)	εσουν(α), εσουν(ε)
Αιτ.	εμάς, μας, εμάς(ε)	εσάς, σας, σας(ε)

	Αρσενικό και Θηλυκό	Ουδέτερο
Ονομ.	ατείνοι, ατείν'	ατά
Γεν.	ατων, ατουνα, ατουνε, εκουν, 'κουν	ατων, εκουν, 'κουν
Αιτ.	ατούς, ατους, ατουούς, ατείνους, ατείντς	ατά

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Γράψε φράσεις, που περιέχουν το ερωτηματικό ντό και το αναφορικό ντο.

Βρες τα ουσιαστικά του δημοτικού τραγουδιού.

Γράψε μια φράση με το ρήμα ευτάω.

Βρες τις προσωπικές αντωνυμίες (πρόσωπο, πτώση, αριθμός).

Μάθημα 2ο

Τραγούδια δίστιχα της Ματσούκας.

Ελευθερίου Ε. Ελευθεριάδη,
λαογραφικά Λαραχανής.

Ο Ελευθέριος Ελευθεριάδης γεννήθηκε στη Λαραχανή του Πόντου το 1910. Εχασε την οικογένειά του στις εξορίες και τις καραντίνες και μεγάλωσε σε ορφανοτροφείο. Σπούδασε στη Φυσικομαθηματική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στη Δραματική Σχολή του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης. Πολέμησε το '40 και τιμήθηκε με τον Πολεμικό Σταυρό. Διετέλεσε βουλευτής Πιερίας το 1952, διευθυντής εφημερίδων, διευθυντής του ΙΚΑ Κατερίνης και πρόεδρος του Δημοτικού Συμβουλίου Κατερίνης από το 1959-1964.

Ελευθέριος Ελευθεριάδης.

Πέθανε σε προσκυνηματικό ταξίδι στην Τραπεζούντα το 1988 και θάφτηκε στην Παναγία Σουμελά στο Βέρμιο. Έγραψε: θεατρικά, «το στύμνωμαν», «΄Σ ση Ρωμανίαν δέβα», «Εν τούτω νίκα», «Μαρία γκιούλ Μπαχάρ», το βιογραφικό «Ο Λευτέρης, ο τελευταίος των Χατζηλευτεράντων» και τα «Λαογραφικά Λαραχανής».

1. Αδά 'ς σον κατακέφαλον λιθάρα θα κυλίζω,
κι ατού 'ς σα μέσα σ' τα λεγνά τα χέρα μ' θα τυλίζω.
2. Αέτσ' έν', ρίζα μ', αέτσ' έν', αέτσ', άμον ντο λέγω,
την ώραν ντο 'κ' ελέπω σε, κάθουμαι κά' και κλαίω.
3. Άλλο 'κί πάγω 'ς σον παρχάρ', άλλο 'κί παρχαρεύω,
άλλο 'κί λέω και γελώ κι άλλο 'κί μασχαρεύω.
4. Ανάθεμά σε, νε πουτζή, ντό παλαέσσα είσαι,
αφήντς εμέν' το παληκάρ' και κείσαι μαναχέσσα.
5. Ατά τ' ομμάτα σ' τ' έμορφα, τον φέγγον κατηβάζ'νε,
πόσα καρδόπα έκαψες και πόσα αναστενάζ'νε;
6. Ας τρώουμε κι ας πίνουμε, πουλί' μ', ας τρά'ωδούμε,
αούτο ο κόσμον ψεύτικον, εμείς πάντα 'κί ζούμε.
7. Εγώ αγαπώ σε κι έρχουμαι κι εσύ παραμερίζεις με,
ντό σίλεγον καρδόπον έεις, σείτα γελώ κλαινίεις με;

- 8.Ματσούκα μ', τα παρχάρα σου, Ματσούκα μ', τα λιβάδα σ',
πού είν'τα κρύα τα νερά σ', πού είναι τα νυφάδα σ';
- 9.Νασάν εσάς, ψηλά ραχιά, πάντα χλωροφοράτεν,
δαβαίν'νε χρόνα και καιρούς καμιάν 'κί γεράτεν.
- 10.Αν αποθάνω, θάψ'τε με 'ς έναν ψηλόν ραχόπον,
ν' ακούω τ'σπάν' ύριγμαν και κεμεντζές λαλόπον.
- 11.Λελεύω σε, τραντάφυλλον και Παναΐας δάκρον,
η μύρα σ' 'κί χορτάεται, ευωδία σ' 'κί χά'ται.
- 12.Ομμάτα κι ομματόφρυδα, κι ομμάτα άμον ελαίας
ερρούξα κι αραεύ' 'ατα 'ς ση πουλί'τα φωλέας.
- 13.Κρύον νερόν, κρύον νερόν, κρύον 'κί ποτισκάται,
κι άμουν εσέν χιλέμορφος 'ς σον κόσμον 'κ' ευρισκάται.
- 14.Ξεροχτέντσον τα μαλλόπα σ' και δός ατα πιτσίμι,
τύλτσον ατά 'ς σο γουλόπο μ', σύρον κι έπαρ' την ψη-μι.
- 15.Εσέν η μάνα π' εποίκεν χρυσόν έν' η κοιλία τ'ς,
εποίκε σε πεντάμορφον ασ' όλα τα παιδιά τ'ς.
- 16.Εσέν το κομενόχρονον, να βάλτσε κά' η μάνα σ',
π' επήες κι εμαρτύρησες ντο εκοίμ'νε 'ς σην εγκάλα σ'.
- 17.Κορ'τσόπον, 'πέ με τ' όνομα σ' και 'πέ με τίνος είσαι
και δείξο με τ' οσπιτόπο σ' και την οτάν ντο κείσαι.
- 18.Ε! Ουρανε παράκλητε, κατήβα κά' και κρίσον,
τ' εμόν την ψήν και τση σεβτάς 'ς σ' έναν τοπόπον ποίσον.
- 19.Εγώ είμαι ραχιόπουλον 'ς ση δείσαν μαθεμένον,
'ς έναν κορτσόπον έμορφον είμαι σουμαδεμένον.
- 20.Έλα κάθ' κά' 'ς σα γόνατα μ', ας πλέκω τα μαλλία σ',
και λύσον το σπαρέλοπο σ' να φαίνεται η καρδιά σ'.
- 21.Αφκά 'ς σο σπαρελόπο σου πέρδικας κακανίζ'νε,
κλίσκουμαι κά' να παίρ'ατα, φοούμαι αγνεφίζ'νε
- 22.Αγάπεν που 'κ' εγάπεσεν, φιλίαν που 'κ' εποίκεν
χαϊβάν έρθεν κι επέρασεν, καλαπαλούκ' εποίκεν.
(Δημοτικά δίστιχα της αγάπης-τρα(γ)ωδίας)

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

αδά = εδώ, αδακά', αδακέσ', αδαφκακέσ'. Τοπικά επιρρήματα
κατακέφαλον = απότομος κατήφορος, όταν είναι ουσιαστικό. Ως επίθετο με-
ταφορικά σημαίνει στραβός, ανάποδος άνθρωπος
λιθάρα (τα) = πέτρες, αρχαία λέξη λίθος < λιθάριον < λιθάρι < λιθάρ', ασ'
εκατόν λιθάρα έναν 'κί σύρ', λέγεται για τον υπομονετικό άνθρωπο
ατού = σ' αυτόν τον τόπο, τοπικό επίρρημα
μέσα (τα) = η μέση του σώματος

λεγνά = λεπτά, επίθετο λεγνός < λιγνός, θηλυκό λεγνέσσα, ουδ. λεγνόν από
 το αρχ επίθ. λύνιγος = ευλύγιστος
 αέτσ', αέτσι, αγέτσ' = έτσι, τροπικό επίρρημα
 ντου, ντο = αναφορική αντωνυμία = εκείνο, το οποίο, που
 ντό = ερωτημ. αντωνυμία
 ντό θέλτσ = τι θέλεις;
 ντ' ευτάς; = τι κάνεις;
 'κ', 'κι', ουκί > ουχί, ουσί, ουτσ' (τσιτακισμός) ιωνικός τύπος = δεν
 παρχαρεύω = ζω στον παρχάρ'
 μασχαρεύω = αστειεύομαι, αραβικό mashara (γελωτοποιός)
 μασχαρεία, μασχαρευτά, μασχαρή, μασχαρέας
 μασχαρευτά είπα ατο (το είπα για αστείο)
 πουτσή ή κουτσή = κόρη
 παλαλέσσα = τρελλή, ανώριμη, παλαβή
 ο φέγγον = το φεγγάρι, αρχ. φέγγος
 αούτ' = αυτά εδώ, δεικτική αντωνυμία, α(β)ούτος, αβούτος, αβούτε, αβού-
 το
 σίλεγος, τίλεγος, ντίλεος = τι λογής (τι + λογής), ερωτηματική αντωνυμία
 ντοσίλεος = τι είδους (ντο + λογής)
 νασάν, επιφώνημα = είθε να, χαρά σε σένα, να ήμουν σαν. Προήλθε από το
 να ήμουν σαν, μονολεκτικά νασάν
 λελεύω σε = να σε χαρώ. Κατ' Α. Α. Παπαδόπουλο ηχοποίητη από το λε λε
 η μύρα = η μυρουδιά
 αραεύ' = ψάχνει, λ. τουρκ. aramak (ψάχνω)
 ποτισκάται (ποτισκούμαι, ποτίω, ποτίζω, ποτίσκουμαι) = πίνεται
 πιτσίμ (το), λ. τουρκ. bicim (όψη, εμφάνιση, σουλούπι, σχέδιο, είδος)
 σείτα = όταν, ενώ, χρονικό επίρρημα
 ψη = ψυχή
 κομενόχρονος = εκείνος που ευχόμαστε να του κοπούν τα χρόνια
 οτά (η) = δωμάτιο, λ. τουρκ. oda
 παράκλητε, από το αρχαίο παράκλητος = συνήγορε, βοηθέ (βιβλικός όρος)
 κρίσον (κρίνω) = δίκασε, παράγωγα: κριτής, δικαιοκρίτης
 'ς έναν τόπον ποι'σον = κάνε ν' άνταμώσουν, αντάμωσε
 ραχίόπουλον = πουλί του βουνού, αλλά και άνθρωπος του βουνού
 δείσα (η) = η ομίχλη, παράγωγη από το ομηρικό δεύω = βρέχω, υγραίνω, δει-
 σωμα, δεισώνω, δεισωτός, δεισφώλ', ξεροδείσα
 σουμαδεμένο = αρραβωνιασμένο, ελαττωματικό, σημαδεμένο
 σουμάδα = οι αρραβώνες, αλλά και σημάδια
 σπαρελόπον, σπαρέλιν = κάλυμμα στήθους γυναικείας φορεσιάς
 αφ' κά' = κάτω, από+κάτω, τοπικό επίρρημα
 απ' αφ' κά' κέσ' χαντζεύ = είναι ύπουλος

αγνεφίζ'νε = ξυπνούν, γνεφίζω, αόριστος εγνέφ'σα = ξυπνώ από το αρχαίο
 νήφω = δεν ήπια κρασί, είμαι νηφάλιος. Σχετ.φράση: επέμ'να άγνεφος
 όλον τη νύχταν = δεν κοιμήθηκα όλη τη νύχτα
 καλαπαλούκ (το) = περιττό πράγμα, που προκαλεί βάρος, αλλά και πλήθος
 κόσμου, λ. τουρκ. kalabalık
 ση, τση = της, αναγραμματισμός
 δύριγμαν, από το αρχαίο συρίζω
 Γουλόπο = υποκοριστικό του γούλα = λαιμός, λ. λατ. gula (λαιμός), γουλέας,
 γουλιάρης και στα νέα ελληνικά αναγούλα
 άσκεμον γούλα = λαιμαργός. Σχετ.φράσεις: γουλέας 'κί είμαι, παραπονέας
 είμαι
 επήρε πέντε γούλας = σκότωσε πέντε άτομα ή επήρεν πέντε 'ς σην γούλαν
 ατ' (ανέλαβε τη φροντίδα πέντε ατόμων).
 Χαϊβάν = ζώο, λ. τουρκ. hayvan.

Λελεύω

Για την ετυμολογία της λέξης έχουν γραφεί κατά καιρούς πάρα πολλά και αν-
 τιφατικά. Η πιο αδύναμη εκδοχή, κατά τη γνώμη μου, είναι η συσχετίσή του με
 το ομηρικό λιλαίομαι, που σημαίνει επιθυμώ έντονα. Θεωρώ ότι η όποια ομοι-
 ότητα είναι μόνον φωνητική. Την εκδοχή αυτή υποστήριξαν ο Κ. Οικονομόπου-
 λος στο έργο του «*Συγγένεια της ελληνικής με τη σλαβική γλώσσα*» και ο Σ. Ιωαν-
 νίδης στα «*Ιστορικά στατιστικά Τραπεζούντας*». Ο Καψωμένος αποκλείει εντε-
 λώς την όποια σχέση με το ομηρικό λιλαίομαι και δέχεται ότι προέρχεται από
 το αραβικό λελέιμ, το οποίο έχει την ίδια ακριβώς σημασία, αγαπώ, επιθυμώ
 πάρα πολύ. Κατά τον Καψωμένο είναι λέξη της ινδοευρωπαϊκής-σανσκριτικής.

Κάποιοι το συνδέουν με τη λέξη λελέ, το χέρι στην παιδική γλώσσα. Νομίζω
 ότι ούτε αυτό ισχύει, φωνητικά μόνον υπάρχει κάποια ομοιότητα. Ο μεγάλος
 ερευνητής της ποντιακής παράδοσης Dawkins πιστεύει ότι είναι το αντίστοιχο
 ρήμα στη διάλεκτο της Σινασού λεριφαίνομαι, που σημαίνει τρελαίνομαι. Ούτε
 αυτή η ετυμολογία ταιριάζει φωνητικά ούτε σημασιολογικά. Ο Άνθιμος Α. Πα-
 παδόπουλος στο *Ιστορικό Λεξικό της Ποντικής Διαλέκτου* δέχεται ότι πρόκειται
 για ονοματοποιημένο ρήμα από τον φθόγγο λε λε. Ο Σετάτος πάλι υιοθετεί την
 άποψη του Vasmer, ο οποίος δέχεται ότι είναι μεν ηχομιμητικό, αλλά το συνδέει
 με τον ρωσικό φθόγγο lelejat. Κλείνω με την παράθεση της τελευταίας άποψης,
 η οποία υποστηρίζει ότι το ρήμα λελεύω προέρχεται από την περσική λέξη λα-
 λάς, που σημαίνει παιδαγωγός. Από το λαλάς προκύπτει το ρήμα λαλεύω και
 στη συνέχεια το λελεύω (με αφομοίωση του α από το ε). Η αρχική σημασία της
 διαπαιδαγώγησης άλλαξε και πήρε τη σημασία της περιποίησης, του χαϊδέμα-
 τος.

Π. Ιωακειμίδου (Απόσπασμα από άρθρο μου στον ηλεκτρονικό τύπο)

1. Αποβολή φωνηέντων.

Όταν αποβάλλεται φωνήεν ανάμεσα σε δύο σύμφωνα ή αλλού, σημειώνεται απόστροφος.

Π.χ. χωράφι - χωράφ', έκουσα - έκ'σα, τρέχει - τρέχ'.

Όταν, μετά την αποβολή φωνηέντος, έχουμε ανάπτυξη συμφώνου, δε σημειώνεται απόστροφος. Π.χ. βάλτσ, φέρτσ, Αντώντσ (τσιτακισμός).

Μετά τη συγκοπή του ι, ου, αν τα συμπίπτοντα σύμφωνα είναι τ, σ, έχουμε το φαινόμενο του τσιτακισμού, π.χ. δεσπότσ, κλέφτσ, Μάρτσ, κτλ.

Με απόστροφο γράφουμε και το της - τ'ς, π.χ. αγαπά τ'ς, πέ ατ'ς.

Απόστροφος μπαίνει και στους εγκλινόμενους τύπους των προσωπικών αντωνυμιών, καθώς και όταν παραλείπεται ολόκληρη συλλαβή, π.χ. αγαπά 'τον, είδα 'τεν, κάτω - κά', πάλι - πά', στάσου - 'στά.

Στα ουδέτερα που παλιά έληγαν σε-ιν αποβάλλεται και το -ν-μαζί με το -ι-, επανεμφανίζεται όμως πριν από αντωνυμίες (προσωπικές, κτητικές), π.χ. το χωράφ' - το χωράφ'ν ατ', το κιφάλ', το κιφάλ'ν ατουν (προς αποφυγή χασμωδίας).

2. Κλητικές προσφωνήσεις.

Οι κλητικές προσφωνήσεις είναι επιφωνήματα. Συνηθέστερες είναι:

έ, έι

νε, νέπρε

μώρε, νε μώρε

νέ κουτζη και νέ πουτζη

νε κουζούμ

(Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου, Δ. Οικονομίδη, σελ. 361).

3. Υποκοριστικά (Δες περισσότερα στο μάθημα 16^ο).

Στη διάλεκτο έχουμε υποκοριστικά με την κατάληξη -όπον:

μηλόπον

καρδόπον

ραχίοπον

λαλόπον

κορτσόπον

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Παρέσα: Π' εχπάστες, Παρθένα (ή Πάρθενα).

Παρθένα: 'Σ σ' εμέτερα κέσ' πάω.

Παρέσα: Γιαμ' 'κ' έν' καλά η μάνα σ', ξάι 'κ' εφάνθεν αούτα τα ημέρας.

Παρθένα: 'Κ' έν' καλά, δεξάμενε, ασ' στην Κερεκήν κιάν', ξάι τον καιρόν ατ'ς 'κ' έχ'.

Παρέσα: Ψύχος θα έν', μη φοάσαι, εγώ πα εμπρουμέραν 'κι άλλο χείρ' έμ'νε.

Ντ' ευτάς; ή Ντ' εύτας;

Τον καιρό μ' 'κ' έχω

Τακάτ' 'κ' έχω

ψύχον έχω

ψύχος επίασέ μεν

τσακανίουμαι ιστέ

γουρζουλάν έχω

γουρζουλάν 'κ' έχ'

τα ημέρας-ι-μ' κυλίζω

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

εχπάστες = ξεκινήσεις, εκ + σπώμαι → αχπάσκουμαι

κέσ(ου) εκεί + έσω = προς τα εκεί

δεξαμένε = νονά; δεξάμενος, δεξαμέντσα, δεξαμενή → δέχομαι, νέα ελληνικά ανάδοχος

ψύχος = πυρετός

τον καιρόν ατ'ς 'κ' έχ' = δεν έχει διάθεση, είναι άκεφη, είναι άρρωστη

έμπρουμέραν = προχθές

τακάτ = δύναμη, αντοχή, λ. αραβ. tacat, συνώνυμη τερμάν, λ. τουρκ. terman

γουρζουλάς = πανούκλα, εδώ μεταφορικά δεν έχω τίποτα (γουρζουλάν 'κ' έχω)

τσακανίουμαι = σέρνομαι, σέρνω τα πόδια μου

ιστέ = τάχα, ορίστε, ορίστε μας, λ. τουρκ. iste

ΔΙΣΤΙΧΑ

1. -Αφ' κά'ς' σο σπαλερόπο σου ντό είν' ατά το κείν'ταν;
-Κιμισχανάς μηλόπα είν', εμέν κι εσέν κανείνταν.
2. Γίνομαι κάστρα να πατώ, χωρία να χαλάνω,
γίνομαι, τρυγονίτσα μου, 'ς σον κόλφο σ' να χαλάνω.
3. Άντρας-ι-σ', σουρουνεύκεται κι εσύ το τσαλίμ' σ' πόλ'κον, έναν ώραν
αφ' κά' καικά' `κι πατείς οξυπόλ'τον.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

Βρες τις λέξεις, στις οποίες απαντάται η αποβολή φωνηέντων.

Βρες τις σύνθετες λέξεις και γράψε δικές σου.

Πώς θα χαρακτήριζες τα πιο πάνω δίστιχα και ποια συναισθήματα εκφράζουν; (Απάντησε σύντομα).

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΕΞΗΣ ΚΑΙΡΟΣ ΣΤΗΝ ΠΟΝΤΙΑΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟ

Παραθέτουμε πιο κάτω φράσεις στις οποίες η λέξη καιρός παίρνει διάφορες σημασίες. Έτσι έχουμε:

Τον καιρό μ' 'κ' έχω = δεν είμαι καλά, είμαι άρρωστος.

Ατός εχ' τον καιρόν ατ' = είναι ευκατάστατος.

Έσ σον καιρόν μ' 'κ' εποίκα 'το κι ατώρα θα ευτάω ατο; = δεν το έκανα στην κατάλληλη χρονική περίοδο και τώρα θα το κάνω;

Ο καιρός πουλεί τα μήλα = ανάλογα με τις συνθήκες, που επικρατούν (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές), έχουμε και τα θετικά αποτελέσματα.

Τα καλά τα καιρούς = οι εποχές των παχιών αγελάδων, της οικονομικής ευμάρειας.

Πάει έναν καιρόν κι άλλο = διαρκεί λίγο καιρό ακόμα.

Ατώρα έν' καιρός = τώρα είναι η κατάλληλη στιγμή.

Καιρόν 'κ' έχω = δεν ευκαιρώ.

Εχάλασα τον καιρό μ' = αδιαθέτησα.

Από καιρού θ' ευτάμ' ατο = θα το κάνουμε την επόμενη χρονιά.

Έμορφος καιρός = καλοσυνάτος καιρός.

Άσκεμος καιρός = άστατος καιρός.

Ξάι 'κί πενεύκουμαι τον καιρόν = δεν μου αρέσει η ατμοσφαιρική κατάσταση. Πάει να χαλάσει ο καιρός.

'Κ' είν' καλά τα σουμάδα τη καιρού = προμηνύεται επιδείνωση του καιρού.

Μαύρα καιρούς = δυστυχημένα χρόνια.

Γ. Κ. Χατζόπουλος

Μάθημα 3ο

Ποντιακή Δισκογραφία.

Χρήστου Κ. Αντωνιάδη.

Ο Χρήστος Κ. Αντωνιάδης γεννήθηκε στο χωριό Ξηρολίμνη της Κοζάνης. Σπούδασε στην Ιατρική Σχολή της Θεσσαλονίκης, ενώ έκανε μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές στη Γερμανία. Το 1976 μετέβη στη Γερμανία, όπου ως εσωτερικός βοηθός της νευροχειρουργικής κλινικής του Πανεπιστημίου ULM της Γερμανίας, εκπαιδεύτηκε εντατικά στη μικροχειρουργική και στη νευροδιαγνωστική.

Ανέλαβε μέρος της διδασκαλίας των φοιτητών και της επιστημονικής έρευνας στο Πανεπιστήμιο. Ολοκλήρωσε τη συγγραφή της διδακτορικής του διατριβής με θέμα «Μικροχειρουργική αντιμετώπιση ανευρυσμάτων εγκεφάλου».

Μετά τη στρατιωτική του θητεία στην Ελλάδα, επέστρεψε στη Γερμανία, όπου το 1982 αναγορεύτηκε διδάκτορας του Πανεπιστημίου. Εκλέχτηκε Λέκτορας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1992 και το 1998 Επίκουρος καθηγητής του ΑΠΘ. Η πρώτη του ποιητική συλλογή «Κατάθεση ψυχής» μελοποιήθηκε από τον Χρήστο Χρυσανθόπουλο και έγινε δίσκος στον οποίο συμμετείχε ως ερμηνευτής ο Στέλιος Καζαντζίδης. Έγραψε ποντιακά τραγούδια, που περιγράφουν με τρόπο μοναδικό τις αλησμόνητες πατρίδες και τα βάσανα της προσφυγιάς, αναδεικνύουν μεγάλα κοινωνικά ζητήματα της εποχής μας και υμνούν τις ανθρώπινες σχέσεις και τον έρωτα.

Έχει συμμετάσχει στην ποντιακή δισκογραφία σε 7 δίσκους. Κορυφαίο τραγούδι, με το οποίο εκφράστηκε ο Χρήστος Αντωνιάδης για τα βάσανα των Ελλήνων Ποντίων, που ήρθαν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν το τραγούδι «Σ' σα ξένα είμαι Έλληνας και 'ς την Ελλάδα ξένος».

«Σ' σα ξένα είμαι Έλληνας και 'ς την Ελλάδα ξένος».

Στίχοι: Χ. Αντωνιάδης.

Λύρα: Χ. Χρυσανθόπουλος.

Τραγούδι: Σ. Καζαντζίδης.

Χρήστος Κ. Αντωνιάδης.

Πέντε οσπίτα έχτισα κι ασ' όλα ξεσπιτούμαι,
 πρόσφυγας είμαι ασ' σο κουνίν, Θεέ μ', θα παλαλούμαι.
 Πατρίδα μ', αραεύω σε, άμον καταραμένος
 'ς σα ξένα είμαι Έλληνας και 'ς την Ελλάδαν ξένος.
 Οσπίτ' εφέκα ανάμεσα 'ς σ' ορμίν και ποταμάκριν,
 πεγάδα μαρμαρόχτιστα νερόν άμον το δάκρυν.
 Κι ατώρα αδακές διψώ, νερόν να πίνω 'κ' έχω
 Εντρέπουμε να ψαλαφώ τα χειλόπα μ' να βρέχω.
 Πατρίδα μ', αραεύω σε, άμον καταραμένος
 'ς σα ξένα είμαι Έλληνας και 'ς την Ελλάδαν ξένος.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

κουνίν (το) = κούνια λ.ιταλ. cuna
 παλαλούμαι = τρελαίνομαι (αρχαίο απολούμαι < απόλλυμαι)
 αραεύω = ψάχνω, λ. τουρκ. aramak
 ορμίν (το) = ποτάμι, ρέμα (αρχ. ρυμίν = ρύμη, στενή οδός)
 αδακέσ', αδακέσου = εδώ, τοπικό επίρρημα
 ψαλαφώ = ζητώ (αρχαίο ψηλαφώ), ψαλάφεμαν, ψαλαφίον
 άμον = σαν
 ποταμάκριν = ακροποταμιά

Το καρδόπο μ' αγράμπελον.

Στίχοι: Χ. Αντωνιάδης.

Λύρα: Χ. Χρυσανθόπουλος.

Τραγουδί: Νικολαΐδης Στάθης.

Το καρδόπο μ' αγράμπελον κι εσύ τη νύχτας κλέφτες
 κρυφά απ' εμέν ετρύγεσες, βοτρώδ' πουδέν 'κ' εφέκες.
 Νε κλεφτοπούλ' ασ' χώρετον, νε κλέφτρας θεγατέρα,
 το καρδόπο μ' εσόεψες κι εγώ χαπέρ' 'κ' επέρα.
 Ασ' σο καρδόπο μ' έβγεσες κι επήες 'ς σο καλόν-ι
 τσεχέλ' κον έσ'νε 'κ' έξερες τσ' εγάπ'ς το μυστικόν-ι.
 Όντες ευρήκ'ς τον άνθρωπο σ' κι όντες τσατεύ'ς το ταίρι σ',
 θ' αφήν'ς την κάρδα σ' άφραγον, θα δί'ς και 'κί θα παίρεις.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

βοτρώδ' = τσαμπί (αρχαίο βότρυς)
 χαπέρ (το) = είδηση, λ. αραβ. haber
 πουθέν = πουθενά
 τσεχέλ' κον (το) = άμαθο, άπειρο, ανήλικο, λ.αραβ. djahil

τζεχέλτς, τζεχέλαινα, τζεχέλ'κον, επίθετο
τῶατεύ'ς = συναντάς, λ. τουρκ. ζατμακ, ρήμα τῶατεύω = συναντώ, βρίσκω,
εμπλέκομαι, ανταμώνω. Σχετ.φράση: Ετῶάτεψα 'ς έναν πελέν
εσόεψες (σοεύω, σογεύω) = λήστεψες, λ. τουρκ. σογτακ, παράγωγη: σόεμαν
= ληστεία

Ονέρ'τα, πόνα, τάματα.

Στίχοι: Χ. Αντωνιάδης.

Λύρα: Χ. Χρυσανθόπουλος.

Τραγούδι: Φίκος Καλλιφατίδης.

Ονέρ'τα, πόνα, τάματα κι απόκρυφον ελπίδαν,
εμέν τον γέρον έσυραν 'ς σ' έρημον την πατρίδαν.
Ηλόπορον σπιτόπο μου, παραστάρ' σαπεμένον
εσύ παῶτάν εμοιάσες την κάρδα μ' το καμμένον.
'Σ σο ανοιγάρ' εγρίβωσα π' έτον 'ς σην ψή μ' θαμμένον,
'ς σ' άνοιγμα σ' εγριντζίνιζες, πόρτα μ' περτσινωμένον.
Λιθάρ, ντο κείσαι ερετί 'ς σο κεμερόπον κέσ'-ι,
ρούζον κι έπαρ' το ψόπον μου, λάχ' θάφ'νε με αδακέσ'-ι.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

παῶτάν = τελείως, ολότελα, λ. τουρκ. ραζταν

ηλόπορον = ευήλιο, προσήλιο

παραστάρ' (το) = τα στηρίγματα της πόρτας, παραστάδα

κεμερόπον = υποκοριστικό, κεμέρ' = αψίδα, θόλος, αλλά και το πορτοφόλι
γύρω από τη μέση, λ. περσ. kemeγ, αντιδάνειο από την ελληνική καμάρα

ανοιγάρ' (το) = κλειδί

εγρίβωσα(γριβώνω) = προκολλώμαι, κολλάω δυνατά. Από το δωρικό αγρίφαν
< αγρίφη

αγριφώνω, η αγρίφη = είδος τζουγκράνας

περτσινωμένον = ενισχυμένο, σταθεροποιημένο, λ. τουρκ. percin = είδος καρ-
φιού

ερετίν = ετοιμόρροπο, επίρρημα ερετιά, τουρκικό ereti (Χ. Τζιτζιλής, Καρα-
ποτόσογλου)

Θυλαυέ εἴψικα ἄσρη ὄνει:
ἡ γάλα - οἱ γαλέδες
ἡ φραία - οἱ φραιές
ἡ χέρα - οἱ χεράδες

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

Τα γένη των ονομάτων.

Τα γένη στην Ποντιακή Διάλεκτο είναι τρία, όπως και στην ελληνική γλώσσα: αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο. Όμως, όπως και στην αρχαία ελληνική γλώσσα υπάρχουν ουσιαστικά ανώμαλα κατά το γένος, δηλαδή διαφέρει το γένος στον ενικό αριθμό από αυτό του πληθυντικού, όπως ο σίτος - τα σίτα, ο λύχνος - τα λύχνα, ο δεσμός - τα δεσμά και οι δεσμοί κ.ά., έτσι και στην Ποντιακή Διάλεκτο ουσιαστικά γένους αρσενικού ή θηλυκού στον ενικό αριθμό, εμφανίζονται σε ουδέτερο γένος στον πληθυντικό αριθμό, π.χ.

ἡ ευχή - τα ευχία ή τα ευχάντας

ἡ ψή - τα ψήα

ἡ κοσσάρα - τα κοσσάρας

ἡ κιντέα - τα κιντέατα

ἡ ημέρα - τα ημέρας

ἡ εγκλεσία - τα εγκλεσίας

ο πετεινόν - τα πετεινάρα

ο μουχτερόν - τα μουχτερά

ο παιδάς - τα παιδιά και οι παιδάντ'

ἡ ώρα - τα ώρας

ἡ μάγαρα - τα μάγαρας και ἡ μαγ'ρά-τα μαγ'ράες (Αμισός)

ἡ νύχτα - τα νύχτας

ἡ στράτα - τα στράτας

ἡ εβδομάδα - τα εβδομάδας

ἡ κουντούρα - τα κουντούρας

ἡ καθυστέρα - τα καθυστέρας

ἡ γαρή - τα γαρήας

ἡ μύρα - τα μύρας

ἡ φραχτή - τα φραχτία

ἡ ζεμία - τα ζεμίας

ἡ θάλασσα - τα θάλασσας

ἡ χαρά - τα χαράντας

ο ζυγός - το ζυγόν

ἡ φοτά - τα φοτάες

ἡ κοιλία - τα κοιλίας

ἡ τραγωδία - τα τραγωδίας

Παρατήρηση: Τα ουσιαστικά νύχτα, εβδομάδα, ζεμία, θάλασσα, στην ουσία δεν αλλάζουν γένος στον πληθυντικό. Το φαινομενικά ουδέτερο γένος στον πληθυντικό προήλθε από την αιτιατική του πληθυντικού, π.χ. τας ώρας < τα ώρας με αποβολή του-ς του άρθρου.

Το γένος των δάνειων λέξεων.

(Περισσότερα δεξ στην ενότητα: Το Λεξιλόγιο Ποντιακής Διαλέκτου και τα δάνεια από ξένες λέξεις).

Όταν οι λέξεις είναι δάνειες από ξένες γλώσσες (τουρκική, αραβική, περσική) και δηλώνουν πράγματα, τότε στην Ποντιακή Διάλεκτο γίνονται ουδετέρου γένους.

ζενγκίν (zengi = αναβολέας) → το ζενγκίν(ιν)

ταβάν (tavan = οροφή) → το ταβάν(ιν)

χαπάρ' (habar = είδηση) → το χαπάριν και χαπέρ'. Σχετ.φράση: Χαπέρ' 'κ' έχω

μαλέζ (malez = χυλός) → το μαλέζ(ιν)

μαλεζ (malez = χυλός) → το μαλεζ(ιν)

Παρατήρηση: Όταν στη γλώσσα τους δηλώνουν πράγματα, που λήγουν σε-α ή σε-ε, τότε αποδίδονται ως θηλυκού γένους:

belə, η μπελά ή μπελέν

mahana, αντιδάνειο, η μηχανή

charka, η σάπκα (κάλυμμα κεφαλής) λ. ρ.

tschacka, η τσάσκα (ποτήρι τσαγιού) λ. ρ.

perce, περτέ (η κουρτίνα)

mesel, mesele (παραδειγμα, μύθος, παραμύθι, υπόθεση)

η κεφέ - ο κεφέι

η γακαλά ΑΣΚΗΣΕΙΣ - ο γακαλάι

η περτέ - ο περτέι

Τι σημαίνει ο στίχος πέντε οσπίτα έχτισα κι ασ' όλα ξεσπιτούμαι;

Βρες τις άκλιτες λέξεις των ποιημάτων.

Σε ποιους στίχους φαίνεται ο ερωτισμός του ποιητή;

Βάλε στη σωστή σειρά τις λέξεις: έσ'νε, τσεχέλ'κον, την κάρδα μ' κι έκλεψες, το πονεμένον.

Βρες τις ξένες λέξεις του κειμένου.

Βρες λέξεις, οι οποίες στον πληθυντικό αλλάζουν γένος.

Μάθημα 4ο

Αγροτσάλτς.

Τσακμακίδου-Κωτίδου Πόπη,
Το σπέλον τη Κουνάκας.

Γεννήθηκε στη Ν.Σάντα Κιλκίς από γονείς Σανταίου. Σπούδασε φιλολογία στο ΑΠΘ και εργάστηκε ως φιλόλογος. Γράφει στην Ποντιακή Διάλεκτο, ιδίωμα Σάντας, διηγήματα και λογογραφικά κείμενα. Ήταν συνεργάτης του «Ποντιακού Βήματος» της Ευξείνου Λέσχης Κοζάνης.

Από μικρέσσα εγάπανα ν' άκούω ιστορίας
΄ς σα μέρα μουν ντ' ε(γ)ίνουσαν εκείνα τα χρονίαις.
΄Σ σ' εκείνα τ' άγρα τα καιρούς, τη μαυροχαλαρδίας.
Μικρίτδικον κορτσόπον έμ' κι ακόμαν εθυμούμαι.
Έλεγαν, ενεστενάζαν, εμαυροκαταρούσαν,
έκλαιγαν για τ' ανθρώπ'ς ατουν και παρ'γορίαν 'κ' είχαν,
για τ' εκείνούς π' επέμνανε, για τ' εκείνούς π' εχάθαν.
΄Σ ση χαμονής το άκλωστον, τ' αγύριστον τη στράταν.
Για τοι γυναί'ς, για τα μωρά, γραιάδες, γεροντάδες,
για όλτς εκείνις π' επέθαναν και άταφους εφέκαν.
Ατώρα που ετράνυνα δαβάζω τα βιβλία.
Εδέβασα για τ' Αγροτσάλ', το σπέλον τη Κουνάκας.
Για τοι γυναικ'ς π' έρρούζανε αφ' κά' 'ς την ποταμέαν.
Κι άλλτς ζωντανούς εξέγκανε και άλλτς αποθαμένους.
Νουνίζ' ατο κι ανατριχώ, νουνίζ' ατο τρομάζω.
Εφέκαν τα ψηλά ραχιά, τα πυκνοδεντρωμένα,
φέκαν τα κρύα τα νερά, τ' ολόερα τ' ορμόπα,
όθεν επέγ'ναν τον πουργόν κι επότιζαν τ' αρνόπα.
'Κ' εγούεψαν την ψήν ατουν, εμορφίαν, νεότην,
'κ' ενούντσανε τ' ανθρώπ'ς ατουν, τη μάναν και τον κύρην,
τον σύντροφον τον άξιον, το χρυσόν το ζευγάριν.
'Κ' ενούντσαν τα μωρόπα τουν, τη παραδείσ' πουλόπα.
Του κόσμου όλα τα καλά, εκείν' τιδέν 'κ' ενούν'τσαν.
Μαναχόν να μη έρουζαν 'ς ση Τούρκονος τα χέρα
μαναχόν μη μολεύκουνταν, την πίστην 'τουν ν' αλλάζ'νε.
Τα ψόπα τ' εκείνέτερα, άσπρα περιστερόπα,

εκόνεψάνε 'ς σα δέντρα, 'ς σα πράσινα κλαδιά,
ανθόπλαστα, ανθομούριγα, τσιττάκια φορτωμένα.
Οι άλλ' εκρύφταν 'ς σ' Αγροτσάλ', το σπάξιμον να φεύ'νε
να γλυτών'νε τα ψήα 'τουν.....

Σκοτία πίσσα 'ξέβανε ασ'σο βαθύν το σπέλον.
Επέραν τα ψηλά ραχιά, εζήνανε 'ς σ' ορμάνα
ημ'σοί τ' ημ'σού επέμνανε, εθέρτσεν ατ'ς η πείνα.
Ασ'σο μαχαιρ' αγρότερον τη πείνας το θερίον,
με τη ψωμί' το όνεμαν, την ψήν επαρεδούναν.
Εκείν' τον Άδ' ερμάτωσαν, εμείς όσον 'πορούμε,
έναν κερόπον άφτομε τ' εμέτερα τα λόγια.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

εγίνουσαν = γίνονταν

μαυροχαλαρδία = καταραμένη πλημμύρα < μαύρος + χαλαρδία < χαράδρα

Κουνάκα (η) = χωριό της Ματσούκας του Πόντου

αφ'κά', αποκάτου, αφκάτου, αφ'κάτ' = κ άτω, επί κινήσεως και στάσεως

εγούεισαν (γουγεύω, γουεύω) = λυπήθηκαν, λ. τουρκ. kiyamak = φείδομαι

ψή (η), ψήα (τα) = ψυχή

εκόνεψάνε = (κονεύω, γονεύω) = κάθησαν, λ. τουρκ. konmak = επί πτηνών
επικάθημαι

τσιττάκια (τα) = λουλούδια, λ. τουρκ. çiçek

σπάξιμον (το) = σφάξιμο, σπάζω < σφάζω

σκοτία (η) = σκοτάδι < σκότος

σπέλον (το), σπέλα (τα) = σπηλιά < σπήλαιον

ορμάνα (τα), ορμάν (το) = δάση

ημ'σοί (ημ'σός) = μισοί

ερμάτωσαν (αρματώνω), στόλισαν, από το λατινικό arma-orum = όπλα

άφτομε (άφτω) = ανάβουμε. Άψιμον (το) = φωτιά

Φράσεις:

Έξαψεν το στόμα μ' (λέγεται από τους καπνιστές, όταν στερούνται τσιγάρου),
ατέ έξαψεν (οργίστηκε, αλλά και είχε ερωτικό οίστρο).

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Σόφη: Τίνος έν' το κορτσόπον ντ' εδέβεν απαδακέσ' απράνας;

Μέλη: Τη Μαρίας.

Σόφη: Τη Μαρίας του Σαλάκ'; Ατέ οψέ εθαρρώ έντρισεν. Έχ' ατόσον κορίτσ';

Μέλη: Ε, Σόφη, τα μικρά τρανύν'νε κι εμείς γερούμε και χαπέρ' 'κί παίρουμ'

ατο. Μικρέσσα έν', μη τερείς ντ' έσυρεν πόι, ακομάν τα δώδεκα 'κ' είπεν ατα.

Σόφη: Σους, νέψα, εχύτωσεν....και ντ' έμορφον πα έν', στέκ' και φωτάζ'. Εθαρ-

ρείς κορίτσ' τ' υπαντρείας έν'.

Μέλη: Γιοκ...μικρέσσα έν'. Έμορφον μαναχόν 'κ' έν'. Προκομένον και καλόγνωμον. Σχολείον πα πάει, τα γράμματα πολλά παίρει ατα και τα δουλείας τ' οσπιτί' πα οπίσ' 'κί αφήν'. 'Σ σο μαντρίν πιλλέ εμπαιν' και ευτάει γιαρτίμ' την καλομάναν ατ'ς.

Σόφη: Άφεριμ, Μαρία, εγροίκ'σες κι εποίκες αϊκον κορίτσ'.....νασάν πη θ' ευτάει ατεν νύφεν.

ΦΡΑΣΕΙΣ

Το άλογον εχύτωσεν τ' ωτία.

Ντο εχύτωσες και τερείς με; Λέγεται προς τον έκπληκτο.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

έσυρεν πόι = ψήλωσε

'κ' είπεν ατα = δεν τα είπε. Εδώ δεν τα έκλεισε, δεν τα συμπλήρωσε

εχύτωσεν (χυτόνω = τεντώνω τ'αυτιά < αρχ. χυτός < χυτίον) = δείχνει κοπέλα,

που μπήκε στην εφηβεία

στέκ' και φωτάζ' = λάμπει, λέγεται για τις πολύ όμορφες

πιλλέ = ακόμα, λ.τουρκ. pille

ευτάει γιαρτίμ' = βοηθάει, λ. τουρκ. yardim etmek

άφεριμ = μπράβο, λ. τουρκ. aferim

απαδακέσ' = από εδώ

απράνας = πριν από λίγο

οψέ = χθες

σους = σώπα

νέψα = κλητική προσφώνηση, καλέ

εγροίκ'σες κι εποίκες = τα κατάφερες

χαπέρ', λ. τουρκ. haber (= είδηση). Φράση:εσέβαν 'ς σ'οσπιτ' και χαπέρ'

'κ'επήραν. Χαπέρ' 'κ' έχω: δεν ξέρω, δεν έχω πληροφορόρηση

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

1. Ουσιαστικά Α' Κλίσης.

Αρσενικά σε -ας, -ες, -ης

Ενικός αριθμός			
Ον.	μάρτυρας	κλέφτες	Χορευτής
Γεν.	μάρτυρα	κλέφτε	Χορευτή
Αιτ.	μάρτυραν	κλέφτεν	Χορευτήν
Κλητ.	μάρτυρα	κλέφτε	Χορευτή

Πληθυντικός αριθμός

Ον.	μάρτυρες, μαρτύρ' (οι)	κλέφτ (οι), κλεφτάντ (οι)	Χορευτάδες
Γεν.	μαρτύρων, μαρτυριών	κλεφταντίων, κλεφταδίων	Χορευταδίων
Αιτ.	μάρτυρες, μαρτύρ' (οι), μαρτύρτς	κλεφτάδες, κλέφτ(ου)ς, κλεφτάντας	Χορευτάδες
Κλητ.	μάρτυρες	κλέφτ(οι)	Χορευτάδες

Θηλυκά σε -α, -η, -ε

Ενικός αριθμός

Ον.	μάνα	μαμμή	νύφε
Γεν.	μάνας	μαμμής	νύφες
Αιτ.	μάναν	μαμμήν	νύφεν
Κλητ.	μάνα	μαμμή	νύφε

Πληθυντικός αριθμός

Ον.	μανάδες	μαμμήδες	νυφάδες
Γεν.	μανάδων, μαναδίων	μαμμήδων	νυφαδίων
Αιτ.	μανάδες, μανάδους	μαμμήδες	νυφάδες
Κλητ.	μανάδες	μαμμήδες	νυφάδες

2. Κλίση απόλυτων αριθμητικών εις, δύο, τρεις (Δες Α. Α. Παπαδόπουλου, *Ιστορική Γραμματική της Ποντικής Διαλέκτου*, σ. σ. 56-57).

3. παραθετικά.

Η έννοια της σύγκρισης στη Διάλεκτο εκφράζεται περιφραστικά:

Συγκριτικός βαθμός

άλλο + θετικός βαθμός, π.χ. άλλ' άσκεμμος ή κι άλλο άσκεμμος.

Διατηρείται ο αρχαίος συγκριτικός βαθμός του καλός: ο καλλίων και το καλλίον, καθώς και του κακός: χείρ' (iv).

Υπερθετικός

πολλά + θετικός βαθμός, π.χ. πολλά καλός

τσίπ + θετικός βαθμός, π.χ. τσίπ καλός

άρθρο + τσίπ + άρθρο + θετικός βαθμός

ασ' όλων + άρθρο + θετικός βαθμός

ο πλέον + θετικός βαθμός

επίθετο στο θετικό + γενική πληθυντικού του ίδιου επιθέτου π.χ. αγνά τ' αγνίων (βλ. *Ιστορική Γραμματική της Ποντικής Διαλέκτου*, Α. Α. Παπαδόπουλου, σελ. 56 και *Γραμματική της Ελληνικής Διαλέκτου του Πόντου*, Δ. Οικονομίδη, σελ. 219-222).

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Βρες τις σύνθετες λέξεις και ανάλυσέ τις.

Ποια πράξη εξαίρει η ποιήτρια;

Συμπλήρωσε τα κενά με τις λέξεις: το κορτσόπον, στέκ' και φωτάζ', τ' υπαν-
τρείας έν'. Τη Μαρίας του Σαλάκ',,
.....

Βρες τις ξένες λέξεις του ποιήματος και δήλωσε την προέλευσή τους.

Μάθημα 5ο

Ένα ποντιακό οικογενειακό κείμενο του 1827.

Αποψη της Ίμερας.

Ο Σετάτος Μιχαήλ, καθηγητής Γλωσσολογίας του Φιλολογικού Τμήματος της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ, στον 4ο τόμο της *Ελληνικής Διαλεκτολογίας* 1995, εξετάζει ένα ποντιακό κείμενο της οικογενείας του.

Ανήκει στα λίγα έγγραφα της οικογενείας του, που καταγόταν από τα Ίμερα της Χαλδίας και είναι αντίγραφο για μάρτυρα. Περιλαμβάνει μόνον μικρά γράμματα, σημεία τονισμού δεν υπάρχουν και συχνά δε χωρίζονται οι λέξεις. Η γραφή ευανάγνωστη, έχει λάθη, διπλογραφίες και εμφανίζει και λόγια στοιχεία.

Το κείμενο παρουσιάζει τα ποντιακά χαρακτηριστικά, όπως ε στη θέση του η, τη = του, το = το οποίον, τις εγκλιτικές κτητικές αντωνυμίες μουν, ατ'ς, εμπρόθετα 'ς σην, 'ς σα, 'ς εμέν, τ' εμά, και λεξιλόγιο: θεγατέρα, κεπίν, χορτοθέρ', ταής, τεφτέρ' κ.ά.

Σε μονοτονική γραφή

Δια της παρούσης μου ομολογίας και αληθούς αποδείξεως ομών εγώ ο Γεώργης, τ' Αλεπού τη Θανάσ' ο υιόν, το είχαμεν τον τόπον μο τη ταή μ' την θυγατέραν μο, την δεσποινήν μο τ' Αμβρόση την νύφεν, εμοίραξάμε κι εδώκατεν το μερτικόν ατ'ς έκερ τα γεπούα έκερ τα χωράφα έκερ ασ' σα κεπία έκερ ασ' σ' αλών' έκερ ασ' σα παρτία, ασ' όλα εμοίραξάμε κι εδώκατεν το μερτικόν ατ'ς και τ' αϋλέκου και τα χορτοθέρα και τ' εξωχώραφα αμοίραγα είναι, τ' ημ'σά τ' εμά και τ' ημ'σά τ' εκεινές είναι και έγγραψα κι εδώκατεν τ' εξοφλιστικόν σων ευρεθέντων γειτόνων εμπροστά κι εποίκαμε δύο τεφτέρα, τ' έναν 'ς εμέν και τ' άλλο 'ς εκεινεν, και φανερώνει τα μερτικά μουν. Άλλο κανείς να μη ανακατούται μο το ίδιον το θέλημαν εμουν εγράφη.

μάρτυς	μάρτυς	μάρτυς
Βελεγαστέχ' τη Αρίστ'	Χατζησπυρίδος Σετατά	Πείγαρέζ' Παύλος
Τσεπέκ Θεόδωρος	Τζερμέν' Κυριάκος	Αθανάσης του Ζενκίτς
Καρπεμένος Γεώργης	Παναγιώτης του Αμβροσίου	Παπαγεώργης του Μάλτα
Πάνος του Ποπαστοφόρ'	και γράψας έτους 1827 Μαρτίου 9	

Στέργουμεναι καγώ ο Γεώργης τ' Αλεπού 'ς σα άνωθεν γεγραμμένα.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

μο, μετ', με = μαζί, με, ύστερα

τη = του

ταής (ο) = θείος

θεγατέρα (η) = η κόρη

έκερ=είτε, λ. τουρκ. gerek

γεπούα (τα) = γιαπίν, γιαπού (το), η γιαπή = οικοδομές, λ. τουρκ. γαρι

παρτία (τα) = λεύκες, παρτίν, εδώ ως τοπωνυμικό

άλλο = στο εξής

αυλέκου = υψίπεδο, οροπέδιο, παρχάρτς, λ. τουρκ. γαγλα

χορτοθέρα (τα) = τόπος χορτοπαραγωγής ή θερισμού

αμοίραγα = αδιανέμητα, κυρίως επί κληρονομιάς

τεφτέρα (τα) τεφτέρ' (το) = λογιστικό βιβλίο, κατάστιχο, αντιδάνειο από την

αραβική defter < αρχαίο ελλ. διφθέρα < ΝΕ τεφτέρι

ανακατούμαι = μπλέκομαι σε ξένες υποθέσεις, ραδιουργώ, στενοχωρώ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Νικόλας: Μαρία, ποίσον με έναν (γ)καϊβέν, παρακαλώ σε. Το κιφάλι μ' εθαρ-
ρώ θα σπάν'.

Μαρία: Τα παλαλά τ' οψεζ'νά εβγαίν'νε. Άμα, καρτάσ'-ι-μ', αέτς' καμίαν 'κ'
είδα σε. Ντό τραγωδίας και ντό χορόντας....εδάβασες ατο κά'ς σην χαράν
τη Γιάννε.

Νικόλας: Η χαρά τη Γιάννε! Χόσ' εξέρ'ς με τον Γιάννεν εντάμαν ετράνυνάμε,
συνέλ'κα και αρκατάσθ. Ατός πα γυναίκ'σεν....Όλα τα συνέλ'κα μ'
'υναίκ'σαν, επέμ'να εγώ μαναχόν πεκιάρτς....

Μαρία: Ύναίκ'σον εσύ πα. Ποίος κρατεί σε;

Νικόλας: Να 'υναικίζω; Έρθεν σειρά 'ς εμέν; Ους να σπουδάζω εγώ, τα κο-
ρίτσθ τη χωρί' όλα έντρισαν.

Μαρία: Και πασκέιμ ντο ετελέθαν τα κορίτσθ; Τέρεν ολόερα. Κάπ' έν' και τ'
εσόν το έχ'. 'Σ ση χαράν καν'νάμ 'κ' εστόχ'εψες;

Νικόλας: Έναν κορίτσ' μαναχόν εντούνεν 'ς σ' ομμάτ'. Έναν λεγνοπίαστον,
εσμέρ'κον ...

Μαρία: Γιαμ λες το κοκκινόφορον με την τζάμαν....

Νικόλας: Εκείνεν λέω. Τ' ομμάτα τ'ς άμον ελαιάςόντες τερεί σε ...γιοκ χά-
σον ατο..εθαρωζ ζευγαρωμέντσα έτονε.

Μαρία: Γιοκ, παλαλέ, αδελφός ατ'ς έτον. Εγώ πα πολλά επεενεύτα την. Ερώ-
τεσα κι έμαθα. Εξαδέλφ'σσα τη νύφες έν'. Έμορφον, κιπάρ'κον, δεσκάλτσα
έν' και πολλά ιεύετην.

Νικόλας: Χα,εσύ πα εύρες το έχ'-ι-μ'.

Μαρία: Ναι, εσύ καθ'κά' 'ς σα βιβλία σ' απάν', άμον την κωσσούν και εγώ
ευρήκω σε (γ)καρήν. Σούκ' απατουκά, φόρ', ανάλλαξον, δάβα 'ς ση Γιάννε
κέσ', ντώσ' έναν φτερόν. Τ' αδέλφα ακόμαν 'κ' έφυαν. Ας ελέπ' σε η
κουτσή αμέθυγον, μ'εθαρρεί είσαι ρακόποτος...Σούκ' ..δάβα..

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

παλαλά = τρελά, από τη μετοχή του απόλλυμαι < απολωλός < παλαλός

οψεζ'να = χθεσινά

καρτάδ = αδελφός, λ. τουρκ. kardas

χαρά = γάμος

συνέλ'κα = συνομήλικα

αρκατάδα = φίλοι αδελφικοί, λ. τουρκ. arkardas = σύντροφος

σούκ' = σήκω

απατουκά < απατού + κά' = από δω

στοχεύω < στόχος = παρατηρώ προσεκτικά, κατοπτεύω

κιπάρ'κον = εδώ ευπαρουσίαστο, ευθυτενές, κομψό, όμορφο, αξιοπρεπές,
λ. τουρκ. kibar

'υναικίζ' = παίρνει γυναίκα

πεκιάρτς = ανύπαντρος, λ. τουρκ. bekâr

έντρισαν = πήραν άντρες

έχ' = ταίρι, λ. τουρκ. es = ταίρι, αλλά και το έχειν (περιουσία, εδώ το ζευγάρι μου)

λεγνοπίαστον = λεπτοκαμωμένο

εσμέρ'κον = μελαχροινό, λ. τουρκ. esmer

γιάμ = μήπως

τζάμα = κοτσίδα, τσαμάζω = κάνω πλεξούδες

ιεύετην (ιγεύω) = ταιριάζετε, λ. τουρκ. uygurmak

καρή ή γαρή = γυναίκα, λ. τουρκ. kari

εδάβασες ατο κά' = το παράκανες

αδέλφα = οι συγγενείς, που συνοδεύουν τη νύφη

ρακόποτος = μεθύστακας

ΦΡΑΣΕΙΣ

Είδα τ' ομμάτα σ', είδα τα, είδα τα δακρωμένα.

Φο'ούμαι γιαμ εντώκε σεν η μάνα σ' για τ' εμένα.
 Γιαμ' κάτ 'έντον.
 Γιαμ' 'κί θα 'ρται.
 Γιαμ' ενέσπαλες.
 Έταν ταβισμέν' και ίεψαν.

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

Η Τρίτη κλίση έχει μόνον ουδέτερα ονόματα σε -αν, -ον, -ας, -ιν, -ος, -ως.

	Ενικός	Πληθυντικός
Ον.	το γάλα(ν)	τα γάλατα, γάλ'τα
Γεν.	τη γαλατί'(ου)	τη γαλατίων
Αιτ.	το γάλαν	τα γάλατα, γάλ'τα
	Ενικός	Πληθυντικός
Ον.	το φως	τα φώσα
Γεν.	του, τη φωσί'(ου)	...
Αιτ.	το φως	τα φώσα
	Ενικός	Πληθυντικός
Ον.	το γράψιμον	τα γραψίματα
Γεν.	του, τη γραψιματί(ου)	των γραψιματίων
Αιτ.	το γράψιμον	τα γραψίματα
	Ενικός	Πληθυντικός
Ον.	το γέλος	τα γέλα, γέλ(η)τα
Γεν.	του, τη γελί(ου)	των γελίων
Αιτ.	το γέλος	τα γέλα, γέλ(η)τα

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Βρες τις τουρκικές λέξεις του κειμένου και του διαλόγου (Για τις τουρκικές λέξεις δεσ το κεφάλαιο «Το λεξιλόγιο της Ποντιακής Διαλέκτου και τα δάνεια από ξένες γλώσσες», Μέρος Γ').

Βρες τις σύνθετες λέξεις.

Βρες τις λέξεις με διπλό τόνο. Γράψε και δικές σου.

Τι ήταν η διφθέρα και πού χρησιμοποιήθηκε;

Βρες τα ουσιαστικά σε -ας.